

Наталія Олійник

Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

ПРОБЛЕМА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЖІНОК У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

© Олійник Н., 2015

Розглянуто стан наукової розробки проблеми громадсько-політичної активності жінок в Україні. Проаналізовано та систематизовано дослідження вітчизняних науковців для формування теоретико-методологічних засад створення цілісної картини участі жінок у політичному та громадському житті України, що може розглядатися як орієнтир для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: жіноча проблематика, громадсько-політична активність жінок, жіночі студії, гендерні дослідження.

Natalia Oliynyk

THE PROBLEM OF THE WOMEN'S PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY IN UKRAINIAN SCIENCE

© Oliynyk Natalia, 2015

The article is dedicated to the study of the women's public and political activity in Ukraine. The author analyses the works of the Ukrainian scientists according to the periods (pre-Soviet, Soviet, modern), the scholars' place of living (Ukrainian, diaspora) and the sphere of the investigated problems (the women's financial position and education, the women's liberation movement, the women's political representation). Historical and comparative methods are the main methods used in the research paper. The author finds out that researchers of all periods dedicated their scientific works to the problem of legal, social and economic status of Ukrainian women. Some works deal with the female entrepreneurship that is a new phenomenon in Ukraine's economy. A considerable number of publications describe the history of the women's liberation movement in Ukraine and its peculiarities. The women's participation in political life of Ukraine is discussed from different viewpoints. Gender studies appeared in the mid-1990s. In the author's opinion, the problem of public and political participation of Ukrainian women is not completely investigated and requires further comprehensive research.

Key words: women's problems, women's public and political activity, women's workshops and gender studies.

Проблема забезпечення гендерної рівності сьогодні активно досліджується у зарубіжній та вітчизняній політичній науці, адже відповідно до міжнародних стандартів та вітчизняної нормативної бази і чоловіки, і жінки мають рівні права на повноцінну участь в усіх політичних інститутах та процесах. Однак, як свідчить практика, жінкам набагато важче повною мірою скористатися цими правами. Жінки, незважаючи на високий рівень освіти та професійну реалізацію, не використовують усього свого потенціалу для активної участі в громадському та

політичному житті сучасної України. Тому важливим є створення цілісної картини участі українських жінок у політичному та громадському житті з середини XIX ст. до сьогодні, а також глибоке осмислення процесу залучення жінок до громадсько-політичного життя у попередні періоди української історії, адже обмеженість та неповнота знань про минуле не сприяє адекватному розумінню особливостей сучасного становища жінок в українському суспільстві.

У західній науковій літературі проблема громадсько-політичної участі жінок розглянута достатньо ґрунтовно, зокрема у працях С. де Бовуар, К. Мілет, Б. Фріден, Р. Дарсі, Р. Інлегарт, Дж. Ловендускі, М. Мелемі, Р. Метлендт, П. Норіс, С. Окін, К. Пейтман, Е. Філіпс та ін. У вітчизняній науці також існує зацікавлення проблемою громадсько-політичної участі жінок. Значний внесок в розробку жіночої проблематики зробили українські дослідники М. Богачевська-Хом'як, Т. Журженко, О. Кісь, О. Маланчук-Рибак, Л. Смоляр, О. Ярош та ін. Проте у вітчизняній науці не створено цілісної картини участі українських жінок у політичному та громадському житті із середини XIX ст. до сьогодні. Тому метою цієї роботи є аналіз та систематизація наукових досліджень з проблеми громадсько-політичної активності жінок у працях вітчизняних науковців для формування теоретико-методологічних засад створення цілісної картини участі жінок у політичному та громадському житті України.

Для з'ясування стану наукової розробки цієї проблеми доцільно поділити праці вітчизняних науковців на такі групи: за досліджуваними періодами – дорадянські, радянські, сучасні; за місцем проживання авторів – українські та діаспорні; за сферою проблематики, – що розглядають економічне становище та освіту жінок, жіночий рух, політичне представництво жінок.

Праці, що розглядають економічне становище українських жінок різних періодів, можна умовно поділити на такі основні групи: ті, що стосуються життя традиційної селянської родини, особливостей залученості жінок в економіку в результаті процесів модернізації Австрійської та Російської імперій і внаслідок Першої світової війни; досягненням і проблемам участі жінок у радянській економіці; а також гендерним проблемам трансформації економіки сучасної України.

Становищу жінки у дореволюційний період приділяв увагу М. Грушевський, який у своїй фундаментальній праці «Історія України-Руси» виділив окремі підрозділи, де досліджував шлюб і його форми, патріархальну родину, відносини чоловіка і жінки, владу батька у сім'ї, правове та економічне становище жінок. Аналізу становища жінки у традиційній селянській родині та особливостям відносин між жінкою та чоловіком у великій та малій селянській родині приділяла увагу у своїх працях О. Єфименко [15]. Комплексне історико-етнологічне дослідження становища жінок у середовищі українського селянства з погляду гендерного підходу було здійснено сучасним істориком О. Кісь [24]. Також проблемі економічного становища жінок у дорадянський період розглядають окремі статті: юриста О. Нестерцової-Собакар [40], у якій досліджено законодавче забезпечення трудової діяльності українських жінок; історика М. Казьмирчука [22], який аналізує особливості праці жінок та підлітків на промислових підприємствах наприкінці XIX ст.

У кількісному плані дуже переважає доробок радянських дослідників, які працювали над темою участі жінок у творенні радянської економіки. Праця жінок, шляхи залучення жінок в економіку та ефективне використання жіночої праці у різних галузях радянської економіки на усіх етапах «побудови комунізму» були висвітлені у роботах Л. Вітрук [3; 4], Е. Підтиченко [46], О. Пілацької [47], Ж. Тимченко [59; 60], Є. Чистик [63], М. Шевченко [64] та ін. Увага до проблематики економічної активності жінок у радянських дослідників була зумовлена необхідністю підтвердити, що жіноче питання в радянській Україні вирішене, довести повну відданість жінок ідеям комунізму, адже за ідеологічними настановами більшовизму звільнення жінки можливе лише за умови її економічної емансипації. У цих працях викладено значний фактологічний матеріал, проте вони страждали заідеологізованістю і упередженістю оцінок. Також у них замовчувалися проблеми економічної зайнятості жінок. Лише у 1980–1990-х рр. з'явилися перші дослідження, де піднімалися питання подвійної зайнятості радянських жінок [13; 16; 39].

Сучасні дослідники, визнаючи позитивні досягнення залученості українських жінок в радянську економіку, доволі критично оцінюють економічне становище жінок того періоду. У їхніх працях значне місце посідають питання, які стосуються реальних умов праці і побуту жінок,

показується суперечливість радянської емансипації. Так, філософ Т. Журженко акцентує увагу на формуванні гендерної сегрегації в радянській економіці [17; 18], історик О. Сапицька розкриває проблеми, з якими зіткнулися українські жінки в період підготовки та проведення суцільної колективізації, та їх економічні наслідки [51]. Історик Г. Марасіна у своєму дисертаційному дослідженні з'ясувала, що професійна активність жінок також наражалася на значні перешкоди [34].

У публікаціях Т. Журженко, Н. Лавриненко [29], Г. Герасименко [8], О. Коломієць [27], О. Стрельник [57] та ін., присвячених сучасному економічному становищу українських жінок, розглядаються такі основні питання, як сучасне становище і проблеми жінок на ринку праці в умовах економічних трансформацій, проблеми безробіття жінок, причини та наслідки гендерної сегрегації на ринку праці, причини гендерних відмінностей в оплаті праці, взаємозв'язки репродуктивної та продуктивної праці у життєдіяльності жінок. Окремі праці розглядають нове явище в українській економіці – жіноче підприємництво. Так, Н. Ісакова аналізує гендерні особливості підприємницької діяльності [20], колектив вітчизняних та іноземних дослідників виділяє і характеризує шляхи приходу українок у бізнес [21], а В. Суковата виявила і охарактеризувала основні бар'єри залученості жінок до підприємницької діяльності [58].

Велика кількість публікацій розглядає проблеми становлення та розгортання жіночого руху в Україні, а саме: характеристику, становище, оцінку жіночого руху на різних етапах його розвитку, проте переважно наукові праці присвячені історії українського жіночого руху. Здійснені також дослідження, які характеризують окремі регіони і навіть організації, як от дисертаційне дослідження М. Дядюк, яке присвячене жіночому рухові Галичини 1921–1939 рр., і зосереджується на детальному аналізі діяльності найвизначнішої тогочасної жіночої організації Союзу українок [14], дослідження Т. Раєвич, що розглядає жіночий рух на Волині у той самий період [48], а О. Гнатчук своє дослідження присвятила українським жіночим організаціям на Буковині у 80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст. [9].

У радянській Україні жіночий рух був репресований, тому не здійснювалося вивчення його історії. Проте у той час історію українського жіночого руху активно досліджували у діаспорі, де українські жінки створювали свої організації, вели активну роботу та публікували свої дослідження. М. Богачевська-Хом'як [2], І. Книш [25], І. Павликовська [44] почали роботу над написанням історії жіночого руху, починаючи від II половини XIX ст.

Праці М. Богачевської-Хом'як у 1990-х рр. стали визначальними для формування напрямків українських жіночих студій. Серед цих праць особливо варто виділити «Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884 – 1939 рр.» [2], де вона досліджує історію жіночого руху Наддніпрянської і Західної України, а також становище українських жінок в УРСР. М. Богачевська-Хом'як для визначення суті українського жіночого руху ввела в науковий обіг поняття «прагматичний фемінізм», оскільки українські жінки, на її думку, не стільки боролися за свої власні права, скільки за вирішення тих чи інших суспільних проблем. Також М. Богачевська-Хом'як взяла активну участь у зібранні матеріалів для книги про діяльність голови Союзу українок М. Рудницької [38], де представлені основні публікації, виступи та документи, які розкривають її громадсько-політичну позицію та особливості діяльності, очолюваної нею організації.

До науковців української діаспори, які займаються проблемами становища жінок в українському суспільстві, можна зарахувати М. Рубчак, яка є авторкою публікацій з історії та теорії націоналізму, порівняльного фемінізму та історії жіночого руху. Так, у своїй праці «Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому» вона обґрунтовує думку про те, що світогляд жінок у 1990-х рр. був сформований під впливом радянської ідеології, внаслідок чого «...самі жінки стають активними прибічницями таких поглядів, сприймаючи як належну разом і новітню радянську «ікону» жіночості, що поєднує образи трактористки-стаханівки і матері-героїні, що народжує здорових дітей для прийдешньої соціалістично-утопічної майбутності» [49].

З 1990-х рр. в Україні також стали можливими неупереджені дослідження становища жінок та історії жіночого руху.

Дослідженню жіночого руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. присвячені праці О. Маланчук-Рибак [33] та Б. Савчука [50].

В основу монографії Б. Савчука лягли запропоновані М. Богачевською-Хом'як концептуальні засади та методи дослідження. Б. Савчук у своїй праці основну увагу приділив висвітленню таких проблем, як організаційне та ідеологічне становлення жіночого руху, участь українок у національно-визвольних змаганнях, підпільному націоналістичному русі, їх роль у політичному, культурному та соціально-економічному розвитку українського суспільства. Визначальною засадою цього дослідження є актуалізація переваги національно-визвольних прагнень учасниць українського жіночого руху над власне феміністичними.

Важливими у дослідженні жіночого руху західноукраїнських земель є праці О. Маланчук-Рибак, у яких вона, відійшовши від засадничих принципів «прагматичного фемінізму», висвітлює еволюцію розвитку ідеї емансипації жінок в західноукраїнському суспільстві, охарактеризувала основні дискурси фемінізму у системі ідеологічних концепцій консерватизму, лібералізму, соціалізму, з'ясувала залежність між характером громадської діяльності жіночих організацій та їхніми програмними настановами, показала становлення та розвиток західноукраїнського жіночого руху у зв'язку із загальносвітовими процесами.

Найґрунтовнішою працею з історії жіночого руху Наддніпрянської України є монографія «Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії» Л. Смоляр [53], у якій здійснено дослідження жіночого руху зазначеного регіону в історичному та соціокультурному аспектах. Зокрема, Л. Смоляр зазначає, що жіночий рух, як рух за емансипацію і як соціальне явище, виникає уже в середині XIX ст., у період масового застосування жіночої праці. Дослідниця вважала, що у жіночому русі Наддніпрянської України поєднувалися прагнення реалізації жіночих прав із відстоюванням загальнолюдських прав.

Отже, більшість досліджень, присвячених жіночому рухові, переважно охоплюють другу половину XIX – першу третину XX ст. і, окрім праці М. Богачевської-Хом'як, висвітлюють жіночий рух або західноукраїнських земель, або Наддніпрянської України. Тому існує необхідність синтезу та порівняльного аналізу жіночого руху різних частин українських земель.

В останні десятиліття з'явилися публікації, що розглядають становище жінок та жіночий рух незалежної України. Проте помітне кількісне переважання праць невеликого обсягу, типовою формою яких є наукова стаття або повідомлення на конференції. Серед вітчизняних науковців, які виявили найбільшу активність у розробленні цієї проблематики, можна виділити О. Ярош, дисертаційне дослідження якої розкрило вплив жіночого руху на процеси становлення незалежної української держави [65]. Зараз дослідниця активно здійснює аналіз політичної системи та політики гендерної рівності України [66]. Н. Ковалішина свою дисертацію присвятила формуванню гендерної політики в Україні через взаємодію жіночих громадських організацій з органами державної влади [26]. Варто також відзначити праці І. Ворчаків [5], А. Лисенко [31], О. Луценко [32], які висвітлюють діяльність жіночих організацій України та особливості розгортання жіночого руху як чинника гендерної рівноваги та паритетної демократії. На дослідженні проблем жіночого політичного лідерства зосереджують увагу філософ І. Грабовська [11; 12] та політолог Л. Трофименко [61].

З середини 1990-х рр. в Україні з'явилися гендерні дослідження, зокрема праці Н. Гапон [6; 7], Л. Гонюкової [10], К. Левченко [30], Т. Мельник [37], С. Оксамитної [41], М. Скорик [52], Ю. Стребкової [56] та ін.

Серед них варто виділити праці Н. П. Гапон [6; 7], у яких авторка здійснює концептуальний аналіз проблеми гендеру в руслі пізньомодерністського та постмодерністського проектів філософії, досліджує тенденції розвитку гендерної концепції на емпіричному, концептуалістському та соціально-конструктивістському етапах. Н. П. Гапон робить слушний висновок, що перспективним методологічним принципом сучасності стає дискурсивний розгляд гендерних відмінностей не в значенні їх негативу, а в позитивному значенні – «відмінність як структура». Замість розмов про розбіжності, розрізнення у межах дискусій із гендерної теми, принцип «відмінність як структура» дає змогу обґрунтувати дискурс визнання «іншого» та «інакшості», який для сучасного філософування є доволі важливим. Адже фокусування на цьому принципі дає змогу культивувати множинні концепції гендеру.

Також теорію гендеру досліджує О. Сорокопуд [54; 55], яка у своїх працях висвітлює перспективу застосування гендеру як критерію оцінки сучасних політичних систем відповідно до принципів постмодернізму.

З різною мірою обґрунтованості і всебічності у вітчизняній науці показано участь жінок України в політичному житті, розкрито питання проблем та перспектив участі жінки у політиці.

У радянський період політична участь аналізувалася в контексті «політичної активності трудящих і особистості в соціалістичному суспільстві» та в межах критичного аналізу західних теорій та політичної культури. Основний висновок цих робіт [1; 3; 23] зводився до визнання позитивної ролі політичної участі у зміцненні «соціалістичної демократії» і необхідності виховання цієї активності як чинника розвитку народовладдя. Зasadничими недоліками цих робіт були: концептуальна заданість аналізу офіційною марксистсько-ленінською ідеологією, а також використання емпіричних даних і статистики, відірваних від реальної політичної поведінки громадян, зокрема жінок, адже ігнорувався організований, формальний характер політичної залученості.

У сучасних дослідженнях стверджується існування в українській політиці гендерної асиметрії і особливе значення надається появі та активній діяльності групи яскравих жінок-політиків, які заявили про себе у кінці 1990-х рр. Серед дослідників, які займаються проблемою участі жінок у політиці, варто відзначити О. Іващенко [19], О. Кулачек [28], Т. Марценюк [35], О. Матвієнко [36], С. Павличко [45], О. Цуницьку [62] та ін.

Особливо варто відзначити колективну працю «Femina Postsovietica: Украинская женщина в переходный период: От социальных движений к политике» під редакцією І. Жерьобкіної, у якій автори доволі ґрунтовно висвітлили особливості становлення та розвитку жіночого руху незалежної України (О. Луценко), проаналізували вплив гендерних стереотипів в українській політиці (С. Жерьобкін), висвітлили особливості жіночої зайнятості в умовах трансформації української економіки (Т. Журженко). А відомий політолог В. Фесенко докладно, рік за роком, проаналізував політичну участь українських жінок від 1990 до 1998 рр.

Отже, аналіз стану дослідження жіночої проблематики дає змогу стверджувати, що у вітчизняній науці проблемі правового та соціально-економічного становища українських жінок різних періодів присвячені праці дорадянських, радянських і сучасних дослідників. Окремі праці розглядають нове явище в українській економіці – жіноче підприємництво. Значна кількість публікацій присвячена історії українського жіночого руху. Певна кількість праць висвітлює особливості жіночого руху сучасної України. З різною мірою обґрунтованості і всебічності у вітчизняній науці висвітлена участь жінок України в політичному житті. З середини 1990-х років з'являються гендерні дослідження. Проте, як зазначає Т. Орлова, у вітчизняній науці «бракує фундаментальних праць з так би мовити «наскрізних тем», а саме: жіноцтво України в політиці, економіці, соціосфері, духовній сфері, причому не на окремому історичному етапі, а від стародавності до сучасності» [42]. Отже, проблема громадсько-політичної активності жінок в Україні ще висвітлена не в повному обсязі, є доволі актуальною і вимагає подальшого комплексного розроблення.

1. Березіна В. Жінки радянської України / В. Березіна, Т. Бодрова // *Активні будівники комунізму*. – К. : ПолітвидавУкраїни, 1954. – 112 с. 2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1884 – 1939) / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с. 3. Вітрук Л. Д. Про громадсько-політичну діяльність робітниць України в 1926–1932 рр. / Л. Д. Вітрук // *Український історичний журнал*. – К. : Наук. думка, 1965. – № 12. – С. 80. 4. Вітрук Л. Д. Участь жінок у промисловому будівництві на Україні (1926–1929 рр.) / Л. Д. Вітрук // *Український історичний журнал*. – К. : Наук. думка, 1965. – № 3. – С. 119. 5. Ворчакова І. Є. Жіночий рух у суспільно-політичному житті України: витоки, здобутки, проблеми та перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Є. Ворчакова. – Миколаїв, 2010. – 16 с. 6. Гапон Н. П. Проблема гендеру у філософському дискурсі другої половини ХХ сторіччя [Текст]: дис... д-ра філос. наук: 09.00.05 /

- Гапон Надія Павлівна ; Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Л., 2006. – 344 с.
7. Гапон Н.П. Гендер. Ідентичність. Суб'єктивність: філософські дискусії другої половини ХХ сторіччя : монографія / Н. Гапон. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 378 с.
8. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні 2004 року : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / Г. В. Герасименко. – К., 2004. – 20 с.
9. Гнатчук О. С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) : монографія / О. С. Гнатчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 292 с.
10. Гонюкова Л. Гендерна політика у державному управлінні [Електронний ресурс] / Л. Гонюкова. – Режим доступу: <http://www.cprk.org.ua>.
11. Грабовська І. М. Про українську жінку в українській політиці і не тільки / І. М. Грабовська // Сучасність. – 2004. – № 3. – С. 82–91.
12. Грабовська І. М. Проблеми і перспективи жінки в сучасній українській політиці / І. М. Грабовська // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 54–59.
13. Груздева Е. Б. Труд и быт советских женщин / Е. Б. Груздева, Э. С. Чертихина. – М. : Политиздат, 1983. – 222 с.
14. Дядюк М. С. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. С. Дядюк. – Львів, 2002. – 20 с.
15. Ефименко А. Исследования народной жизни. – Вып. 1: Обычное право / А. Ефименко. – М.: «Русская» типо-литография, 1884 – 397 с.
16. Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы / отв. ред. Н. М. Римашевская. – М.: Наука, 1991. – 127 с.
17. Журженко Т. Женская занятость в условиях переходной экономики: адаптация к рынку или маргинализация? / Т. Журженко // *Femina Postsovietica*. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике / ред. И. Жеребкина. – Х.: Харьковский Центр Гендерных Исследований, 1999. – С. 231–280.
18. Журженко Т. Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т. Ю. Журженко. – Х.: Фолио, 2001. – 240 с.
19. Іващенко О. Участь жінок у суспільно-політичній сфері України / О. Іващенко // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України / наук. ред. В. О. Лозовий. – Х.: ХЦЖД, 1997. – С. 31–35.
20. Ісакова Н. Гендерні збіги та відмінності в діяльності й оцінках українських підприємців / Н. Ісакова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 144–153.
21. Ісакова Н. Підприємці-жінки в Україні: шляху бізнес / Н. Ісакова, Л. Кавуненко, Ф. Велтер, Д. Смоллбоун // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 146–155.
22. Казьмирчук М. Праця жінок та підлітків на промислових підприємствах Київської губернії наприкінці ХІХ ст. / М. Казьмирчук // Гілея. – 2010. – Вип. 31. – С. 33–39.
23. Карасева Л. Советская женщина в борьбе за построение коммунизма / Л. Карасева. – М.: Госполитиздат, 1954. – 67 с.
24. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Кісь. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
25. Книш І. Жінка вчора і сьогодні: вибрані статті / І. Книш. – Вінніпег: Новий шлях, 1956. – 155 с.
26. Ковалішина Н. П. Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / Н. П. Ковалішина. – К., 2006. – 20 с.
27. Коломієць О. О. Взаємозв'язки дітородної активності та жіночої зайнятості в розвинених країнах / О. О. Коломієць // Стратегічні пріоритети. – 2009 – № 1(10). – С. 128–136.
28. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії / О. Кулачек. – К.: Основи, 2005. – 302 с.
29. Лавриненко Н. В. Женщина и труд // Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н. В. Лавриненко. – К.: ВИПОЛ, 1999. – С. 143–166.
30. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія / К. Б. Левченко. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
31. Лисенко А. І. Жіночий рух в Україні у період десятиріччя української державності (1991–2001 рр.) / А. І. Лисенко // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – Вип. 13: Історичні науки. – Т. 26. – С. 116–119.
32. Луценко Е. Современное женское движение в Украине / Е. Луценко // *Femina Postsovietica*. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике / под ред. И. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 1999. – С. 152–200;
33. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст:

монографія / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці, 2006. – Книги-XXI. – 500 с. 34. Марасіна Г. В. Проблеми кваліфікації жіночої праці у промисловості європейської частини СРСР (на прикладі окремих регіонів) 1922–1991 рр.: автореф. дис. ... канд. істор. наук.: спец. 07.00.02 «Вітчизняна історія» / Г. В. Марасіна. – Х., 2011. – 22 с. 35. Марценюк Т. Діалог «Україна – Захід» у гендерній площині: огляд дискурсивних моментів семінару про участь жінок у політиці / Т. Марценюк // Жінки в політиці: міжнар. досвід для України: матер. міжнар. наук. семінару (Київ, 7 жовтня 2005 р.) / ред. Я. Свердлюк, С. Оксамитної. – К.: «Жіноча громада», 2006. – С. 242–257. 36. Матвієнко О. М. Політична і громадська діяльність українських жінок на сучасному етапі / О. М. Матвієнко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 1. – С. 60–66. 37. Мельник Т. Міжнародний досвід гендерних перетворень / Т. Мельник. – К.: Логос, 2004. – 320 с. 38. Рудницька М. Статті, листи, документи: зб. док. і матер. про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / упор. М. Дядюк; відп. ред. М. Богачевська-Хом'як. – Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва Отців Василіан «Місіонер», 1998. – 844 с. 39. Михайлюк В.Б. «Легенды и правда о женском труде» / В. Б. Михайлюк. – М.: Политиздат, 1981. – 62 с. 40. Нестерцова-Собакар О. Законодавче забезпечення трудової діяльності українських жінок: істор.-правові аспекти / О. Нестерцова-Собакар // Право України, 2005. – № 9. – С. 116–119. 41. Оксамитна О. Гендерні аспекти праці та політики у дзеркалі громадської думки / О. Оксамитна // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред. Я. Свердлюк та С. Оксамитної; за матер. Міжнар. наук. семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України». – К.: Атака, 2006. – С. 156–172. 42. Орлова Т. В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – поч. ХХІ ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т. В. Орлова. – К., 2010. – 31 с. 44. Павликовська І. На громадський шлях: з нагоди 70-ліття українського жіночого руху / І. Павликовська. – Філадельфія: ЗДА: Наклад Світової Федерації Укр. Жін. Орг., 1956. – 24 с. 45. Павличко С. Women's discordant voices in the context of 1998 parliamentary elections in Ukraine / С. Павличко // Фемінізм. – К.: Основи, 2002. – С. 189–212. 46. Підтиченко Е. Ю. Жінки радянської України – активні будівники комуністичного суспільства / Е. Ю. Підтиченко, Л. А. Кастелі, М. М. Шевченко. – К.: Політвидав, 1971. – 172 с. 47. Пилацкая О. Основные вопросы массовой работы партии среди работниц и селянок / О. Пилацкая. – Х.: Пролетарий, 1927. – 79 с. 48. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / Т. І. Раєвич. – Чернівці, 2006. – 20 с. 49. Рубчак М. Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому / М. Рубчак // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 110–128. 50. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 280 с. 51. Сапицька О. М. Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928–середина 1933 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Сапицька. – Луганськ, 2007. – 20 с. 52. Скорик М. М. Українські мас-медіа: гендерний аспект / М. М. Скорик // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2004. – Вип. 36. – С. 134–153. 53. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії : монографія / Л. О. Смоляр. – Одеса: Astroprint, 1998. – 408 с. 54. Сорокопуд О. Гендерні виміри політичної системи України: суть та детермінанти поняття / О. Сорокопуд // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Ужгород, 2008. – Вип. 9. – С. 230–234. 55. Сорокопуд О. Специфіка процесу інкорпорації гендерної перспективи у дослідженні політичних систем / О. Сорокопуд // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса: зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 33. – С. 207–223. 56. Стребкова Ю. В. Про формування тендерного паритету / Ю. В. Стребкова // Проблеми тендерної рівності в роботі установ, організацій та підприємств водного транспорту України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 9–11 жовтня 2003 р.). – К.: КДАВТ, 2003. – С. 32–36. 57. Стрельник О. Поняття соціального потенціалу в інтерпретації проблеми гендерної нерівності (за матеріалами соціологічних досліджень) / О. Стрельник // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4. – С. 147–160. 58. Суковата В. Стереотипи підприємництва у масовій

свідомості: гендерний аналіз / В. Суковата // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 131–143. 59. Тимченко Ж. П. Організаційні заходи Комуністичної партії по залученню робітниць і селянок до радянського будівництва на Україні (1919–1920 рр.) / Ж. П. Тимченко // Український історичний журнал. – К.: Наук. думка, 1965. – № 3. – С. 65. 60. Тимченко Ж. П. Трудящі жінки Києва у боротьбі за владу Рад / Ж. П. Тимченко // Український історичний журнал. – К.: Наук. думка, 1963. – №6. – С. 74. 61. Трофименко Л. С. Феномен жіночого лідерства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. С. Трофименко. – Одеса, 2002. – 20 с. 62. Цуницька О. В. Громадсько-політична діяльність жінок як один з чинників ліквідації дискримінації щодо жінок / О. В. Цуницька // Актуальні проблеми політики. – 1997. – Вип. 1 /2. – С. 253–257. 63. Чистик Є. Масова колективізація і участь селянки / Є. Чистик. – Х.; К., 1930. – 64 с. 64. Шевченко В. С. Господарки країни. – К.: Політвидав України, 1987. – 64 с. 65. Ярош О. Б. Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення кінця ХХ століття: дис. ...канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / О. Б. Ярош. – Луцьк, 2000. – 195 с. 66. Ярош О. Б. Методологічні підходи до гендерного аналізу політичної системи України. [Електронний ресурс] / О. Б. Ярош. – С. 96–102. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchniku/23/15.pdf>.